

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

**CERCETĂRI
ARHEOLOGICE**

XXXI

1

ISSN 0255-6812

**CERCETĂRI
ARHEOLOGICE**

XXXI

1

BUCUREȘTI

2024

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Sorin Ailincăi, Dan Aparaschivei, Mihai Bărbulescu, Nikolaus K.O. Boroffka, Adina Boroneanț, Dragoș Diaconescu, Stela Doncheva, Gabriel Fusek, Florin Gogâltan, Martin Husár, Sergiu Matveev, Dragoș Măndescu, Ioana A. Oltean, Ioan-Carol Opriș, Liviu Petculescu, Constantin C. Petolescu, Zeno Karl Pinter, Ștefan Pop-Lazić, Ivan Radman-Livaja, Tudor Sălăgean, Victor Spinei, Agnieszka Tomas, George Trohani, Boaz Zissu

COLECTIVUL DE REDACȚIE:

Silviu Oța – redactor-șef
Laurențiu Angheluță
Bianca Olteanu
Alexandru Rațiu
Andreea Ștefan
Maria-Magdalena Ștefan
Ovidiu Țentea

Tehnoredactare și coperta: Petru Ureche

Ilustrația de pe copertile 1, 4: Poarta de nord a „cetății vechi” de la Axiopolis, vedere dinspre exteriorul incintei (după Netzhammer, R. 1918. Die christlichen Altertümer der Dobrudscha. București: Socec & Co: p. 118, fig. 37).

ISSN 0255-6812

www.cercetări-arheologice.ro

<https://doi.org/10.46535/ca.31.1>

<https://doi.org/10.46535/ca.31.2>

Volum editat de Muzeul Național de Istorie a României
Calea Victoriei 12, București, 030026, România

CUPRINS/CONTENTS

30/1

STUDII/STUDIES

Ana ĐURIČIĆ, More than Floors and Domes - Contexts around Ovens in the Late Neolithic of the Central Balkans	11
Aurora PEȚAN, Cetatea dacică de la Cucuiș – Dealul Golu (jud. Hunedoara) în lumina datelor LiDAR	31
Vasile IARMULSCHI, Fibule de tip Kostrzewski G din silvostepa carpato-nipreană	41
Ghenadie SÎRBU, Jaroslav PESKA, Tomas TENCER, Sergiu HEGHEA, O necropolă plană sarmatică descoperită în bazinul râului Răut (Republica Moldova), grație unor cercetări non-invazive	53
Adina VELCESCU, Les amphores découvertes dans la zone portuaire de Callatis (Mangalia, Roumanie) dans les années 1960-1970	61
Ioan MUNTEAN, The Sanctuaries of Iuppiter Dolichenus in the Danubian Provinces. A functional interpretation	83
Csaba SZABÓ, Women and Roman religion in Dacia: the epigraphic evidence	99
Remus FERARU, Gladiatori și spectacole în amfiteatru în cetățile grecești din Pontul Euxin.	123
Vladimir PETROVIĆ, The Epigraphic Testimonies from Timacum Maius (Eastern Moesia Superior): The Important Clues for the Character and Organization of Naissus Region	135
Ioan Carol OPRİȘ, Axiopolis. Stadiul actual al cunoașterii	143
Fatih Hakan KAYA, Musa ALBAYRAK, Martin HENIG, Ergün LAFLI, Earrings from Nicaea in Bithynia (south-eastern Marmara)	179
Nizam ABAY, Grylloi: A Being with Mixed Depictions from Konya	205
Cüneyt ÖZ, Repair of ceramics in Antiquity: Examples from Myra (Lycia)	215
Parastoo Masjedi KHAK, Seyed Mehdi Mousavi KOUHPAR, Hasan Kohansal VAJARGAH, Cui QILONG, Six Sassanian artworks engraved with hunters: king, crown prince, aristocrat, or pretender to the throne?	221
Khachik HARUTYUNYAN, Newly Discovered Inscriptions from the Armenian Cathedral of St. James in Jerusalem	235
Yaroslav CHENTSOV, The problem of the attribution of burials of medieval nomads on the territory of the Ukrainian steppe on the example of three burials from the Novosilsky kurgan complex	249
Maria-Venera RĂDULESCU, Cavalerul în turnir, temă iconografică redată pe cahle medievale din Muntenia	261

RECENZII/REVIEWS

- Tudor ULIȚĂ-SÎNJOAN, Recenzie: Lee I. Levine, Zeev Weis, Uzi Leibner, *Ancient synagogues revealed 1981-2022*, Israel Exploration Society, 2023, 300 p., ISBN 978-965-221-129-3. 271
- Aurora PEȚAN, Recenzie: Alexandru Berzovan, *At the Borders of the Great Steppe. Late Iron Age Hillforts between the Eastern Carpathians and Prut (5th-3rd centuries BC)*, Mega, Cluj-Napoca, 2022, 310 p., 35 pl., ISBN 978-606-020-494-7. 273
- Claudia-Valentina POPÎRȚAC, Recenzie: Maria Alexandrescu Vianu, *Une cité antique à travers ses sculptures. La sculpture en pierre à Tomis à l'époque du Principat (Ier-IIIe siècles)*, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2022, 300 p., ISBN 978-606-654-492-4. 276
- Florian BOIȘTEANU, Recenzie: Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba, Ioan Piso (ed.), *Romans and Natives in the Danubian Provinces (1st-6th C. AD)*, Harrassovitz Verlag, Wiesbaden, 2023, 618 p., ISBN 978-3-447-12096-8. 278
- Tudor ULIȚĂ-SÎNJOAN, Recenzie: Annamária-Izabella Pázsint, *Private Associations in the Pontic Greek Cities (6th century BC–3rd century AD)*, Peeters, Leuven – Paris – Bristol, CT, 2022, 386 p., ISBN 978-90-429-4718-4. 280

CA

31/1

ANNAMÁRIA-IZABELLA PÁZSINT, PRIVATE ASSOCIATIONS IN THE PONTIC GREEK CITIES (6TH CENTURY BC–3RD CENTURY AD),

Peeters, Leuven – Paris – Bristol, CT, 2022, PP. 386, ISBN 978-90-429-4718-4

În lucrarea intitulată *Private Associations in the Pontic Greek Cities (6th century BC–3rd century AD)*, Annamária-Izabella Pázsint își propune să examineze asociațiile private din orașele grecești de pe coasta Mării Negre, dintr-o perspectivă a istoriei sociale. Pe lângă a servi drept un catalog pentru asociațiile prezentate și membrii acestora, autoarea cărții dezvoltă ideea de asociație din zona menționată pentru a o integra în întregul fenomen ce este regăsit în lumea greco-romană. Cercetarea este diacronică, fiind luate fiecare asociație și orașe în parte, din punct de vedere local, regional și global. Sursele folosite de către autore sunt în mare parte epigrafice, reprezentate de: inscripții votive, funerare, onorifice, decrete, liste de membrii, stele funerare, ce oferă detalii esențiale pentru înțelegerea și dezvoltarea fenomenului prezent și la Marea Neagră. Din toate aceste informații, Annamária-Izabella Pázsint prezintă aspectele ce pot fi deduse din surse, de la istoricul membrilor, până la toate elementele ce alcătuiesc o asociație (obiectiv, ierarhie, practici, etc). Scopul lucrării este de a expune viața asociațiilor de la Marea Neagră prin diferite direcții de cercetare, prin contribuirea istoriei sociale a Mării Negre și prin înțelegerea populației locale, ce a luat parte la acest fenomen.

Lucrarea este împărțită în 6 capitole plus introducerea și concluziile, ce însumează informația principală a lucrării. Fiecare capitol este împărțit în subcapitole, în funcție de conținutul prezentat. Așadar, capitolele ce prezintă asociațiile sunt împărțite pe subcapitole ce însumează orașele și asociațiile aferente. De asemenea, există și un apendice în care sunt integrate tabele și reprezentări grafice, ce redau prezența surselor epigrafice, liste cu asociațiile, listele cu membrii și relațiile dintre aceștia și asociație, distribuire cronologică și alte informații utile ce țin de studiu. În structura lucrării există și un glosar de termeni din greaca veche, ce ajută cititorul pentru înțelegerea acestora.

În capitolul introductiv, autoarea analizează mai multe aspecte ce țin de subiectul abordat. Chestiunile menționate sunt reprezentate de scopul lucrării și prizma prin care se discută despre subiect, (Din punctul de vedere a istoriei sociale și mai puțin din punctul de vedere al istoriei religioase) cât și despre capitolele ce urmează. Alte subiecte abordate sunt istoricul cercetărilor, cronologia, terminologia, definirea asociației sau spațiul geografic (reprezentat de coastele de nord, sud și vest ale Mării Negre), majoritatea acestor subiecte fiind analizate pe parcursului lucrării.

În primul capitol intitulat: *Terminology*, autoarea prezintă denumirile folosite pentru asociații și problemele ridicate de subiectul prezentat. Terminologia prezentată face parte din două categorii: antică și modernă. Pentru cea antică, se prezintă varietatea de terminologii folosite în zona Mării Negre, precum: *δοῦμος/dumus*, *θίασος*, *κοινόν*, *οἶκος*, *σπεῖρα*, *σύνδοχος*. În acest context, se face o comparație cu lumea greco-romană explicând și implicarea asociațiilor în diversele zone geografice, împreună cu particularitățile ce definesc fenomenul. Spre exemplu, față de celelalte zone ale lumii grecești, varietatea este una scăzută, fapt ce arată un rol mai mic al asociațiilor pe plan local. De asemenea, se explică și formarea terminologiei, ce poate să fie simplă sau compusă (terminologia compusă a titlului unei asociații însumează scopul acesteia, profesia, membrul fondator, statut juridic, indicator geografic, zeitate venerată). Cât despre terminologia modernă, aceasta este reprezentată de diferențierea asociațiilor cu statut public sau privat și unde intră fiecare asociație în funcție de componența sa.

Următorul capitol, cu titlul de *Overview of the sources*, are ca subiect analiza surselor (inscripții, surse scrise, iconografice) din mai multe puncte de vedere, acestea fiind reprezentate de factori cantitativi, geografici sau cronologici. Informația, care reiese din aceste surse, este diversă, spre exemplu, din punct de vedere cronologic, chiar dacă secolele reprezentate sunt secolele al VI-lea î.Hr – al III-lea d.Hr, majoritatea inscripțiilor fiind date între secolele al II-lea și al III-lea d.Hr, denotă prosperitatea creată de către stabilitatea perioadei romane (*pax romana*). Inscriptiile din această carte sunt în număr de 215 (atestă 124 de asociații), însă multe dintre acestea sunt fragmentate sau într-o stare precară. Din inscripții se cunosc activitățile întreprinse de către asociații în funcție de tipul de inscripție (votivă, funerară, onorifică, etc). De asemenea, prin membrii asociațiilor, se poate deduce importanța acesteia; de exemplu: prezența membrilor de rang înalt poate clasa o asociație ca fiind influentă pe plan local sau regional. Sunt prezente și sursele scrise și iconografice, dar acestea sunt într-un număr mic, majoritatea informațiilor fiind preluate din sursele epigrafice.

În al treilea capitol, intitulat *Private associations on the southern shore of the Black Sea*, sunt prezentate asociații din 3 orașe: Amisus, Sinop și Amastris. Fenomenul este slab reprezentat în această zonă din sursele existente, însă

la nivel provincial (din surse scrise, scriisorile dintre împăratul Traian și Plinius) pare să fi fost unul răspândit. În ciuda puținelor asociații de la coasta de sud a Mării Negre, acestea sunt diverse. Există, spre exemplu, o asociație a producătorilor de coroane (*σύνδοχος τῶν στεφανηπλόκων*), o asociație rar întâlnită în lumea antică. Pentru această zonă geografică, o problemă este reprezentată și de lipsa cercetărilor arheologice, o schimbare în această situație poate să aducă noi perspective, mai ales asupra rolului ce l-au avut asociațiile, rolul local fiind presupus doar pentru asociațiile de navigatori (*οἶκος τῶν ναυκλήρων*).

Al patrulea capitol, *Private associations on the western shore of the Black Sea*, are în componența sa o varietate de orașe unde fenomenul asociațiilor este unul înfloritor. Orașele din provincia Moesia Inferior (ce sunt 7 la număr): Apollonia Pontica, Odessus, Dionysopolis, Bizone, Callatis, Tomis și Histria sunt reprezentate de un număr impresionant de inscripții și asociații (90 de inscripții și 70 de asociații) distribuite inegal. Asociațiile prezentate sunt unele diverse, de la asociații cu un rol scăzut pe plan local, până la asociații ce își crează conexiuni cu elita pentru a-și asigura existența. În privința aceasta, un exemplu este o asociație de cântători de imnuri (*Ἵμνωδοί*) de la Tomis, ce s-a implicat în propaganda imperială. Acest fenomen este unul răspândit în asociațiile din această zonă, cât și grecii primesc cetățenia romană cu scopul de a se folosi de beneficiile aferente. Fenomenul este unul bine înrădăcinat pe coasta de vest a Mării Negre. Diferențele ce influențează formarea asociațiilor sunt vizibile, spre exemplu, la Tomis caracterul cosmopolit este observabil prin asociații, multe dintre acestea își arată spațiul geografic de proveniență din denumire. Cea mai prolifică perioadă pentru acest fenomen este reprezentat de secolele al II-lea și al III-lea d.Hr, perioadă influențată de *pax romana*. Aspectele sunt dublate de listele exhaustive de membri ai asociațiilor, ce ajută cititorul în a înțelege complexitatea fenomenului regăsit la coasta de vest a Mării Negre.

Al cincilea capitol, cu denumirea de *Private associations on the northern shore of the Black sea*, se înscrie în cercetare cu 10 orașe, de pe coasta de nord a Mării Negre, unde asociațiile sunt prezente (sau, după caz, presupuse): Olbia, Chersonesus, Theodosia, Cimmericum, Panticapaeum, Myrmecium, Tanais, Phanagoria, Hermonassa și Gorgippia. Fenomenul, în această zonă, se manifestă în funcție de nevoile din fiecare oraș. Spre exemplu, din punct de vedere economic și politic, la Gorgippia (un oraș-port important), asociația de navigatori (*Θέασος ναυκλήρων*) este conexasă prin regele bosporan Sauromates al II-lea, beneficiarul asociației. Autoarea dezvoltă și ideea implicării unor anumite straturi sociale în asociații, în această situație fiind una restrictivă. În această zonă, prezența femeilor în asociații este inexistentă, fapt înțeles datorită naturii asociațiilor, ce privesc o meserie sau închinată zeității Theos Hypsistos.

În ultimul capitol, *Parallel lives*, autoarea dorește expunerea unor chestiuni ce pot ajuta în înțelegerea situației asociațiilor din zona Mării Negre, fiind abordate mai multe subiecte. Diferențele și similitățile dintre spațiile geografice sunt expuse prin mai multe criterii: membrii, statutul juridic, funcționarea asociațiilor, imitarea practicilor polisului și finanțele. Toate aceste dispoziții arată că, în esență, asociațiile sunt asemănătoare, în plan local și regional existând particularități ce le deosebesc. Cât despre compararea cu alte spații geografice ale lumii antice, spune autoarea, nu este favorabilă și nici realistă, întrucât detaliile asupra vieții din asociație sunt mult mai puține, iar fenomenul asociațiilor din alte spații geografice se dezvoltă și după secolul al III-lea d.Hr., moment în care dispare din sursele epigrafice în zona Mării Negre.

În concluziile autoarei Annamária-Izabella Pázsint, se arată 2 chestiuni importante: faptul că fenomenul asociațiilor de la Marea Neagră este unul cu un caracter fragmentar, vizibil cu precădere în câteva centre urbane de pe coasta de nord și de sud. O altă chestiune este că fenomenul a avut un rol mic în zonă, în comparație cu rolul asociațiilor în alte zone. Așadar, fenomenul este unul periferic atât ca manifestare cât și ca și reprezentare, informația cantitativă și calitativă fiind una slabă. Chiar dacă orașele pontice nu au fost la fel de mult cercetate ca și celălalte centre grecești și a marilor orașe romane, reflectă diferența în importanță orașelor din zonele diferite, vizibil în tipul de asociații și a activităților. În încheiere, cercetarea este una complexă prin informația exhaustivă analizată, reușind să informeze cititorul cu privire asupra fenomenului prezentat de la Marea Neagră, cu toate aspectele ce țin de asociațiile private.

TUDOR ULIȚA-SÎNJOAN
Universitatea Babeș-Bolyai
tudorsinjoan@gmail.com